

Поводом годишњице смрти знамените српске краљице

Сва доброчинства Јелене Анжујске

Овог месеца навршавају се 694 године од смрти српске краљице француског порекла Јелене Анжујске, супруге краља Уроша Првог Немањића. Била је велика задужбинарка и дародавца, што ју је за њеног живота и током каснијих векова чинило омиљеном у српском народу.

Прошло је више од седам векова од времена када је, кажу, српски краљ Урош Први одлучио да целу ибарску долину од Краљева до Рашке одене у цветове мирисног јоргована. Ибар је и тада извирао у Зети (данас Црној Гори) и текао 272 километра да би се улио у Западну Мораву. Хиљаде цветних бокора, од голубије плавих до ружичастих, оплемењивало је дивљу лепоту сурих литица Ибарске клисуре којом је требало да стигне у Србију будућа српска краљица, католикиња, родом из „неке далеке земље”. Легенда каже да је Долина тргована требало да подсећа француску невесту српског краља Уроша Првог Немањића на њену родну Провансу.

Одакле је, заправо, Јелена стигла и ко су њени преци, питања су која и данас муче биографе, писце, истраживаче. Свакако је потекла из угледне породице, можда и владарске, што је био предуслов за склапање династичког брака са српским краљем. Урош Први, пореклом из светородне лозе Немањића, „придржавао је престо српског краљевства” тридесет три године. Био је син Првовенчаног краља Стефана и Ане Дандоло, унук Стефана Немање, родоначелника лозе Немањића и праунук дужда Енрика Дандола, припадника млетачке аристократије, породице која је дала четири дужда.

Све средњовековне српске владарке биле су странкиње, а највише је било византијских принцеза. Јелена Анжујска је, по речима њеног биографа Данила Другог (1270–1337), била рода „фрушкога”, тј. француског. Не знамо, међутим, да ли је њен род из срца Француске или Јужне Италије, или је то пак француски род с грчке или угарске стране. Једно је, рекло би се, неспорно: Јелена је била Францускиња, удата за Уроша Првог који је био краљ кад се њоме оженио, и с њим је изродила два сина, потоње краљеве земље српске, Драгутина и Милутина. Само име Јелена вероватно да и није крштено име српске краљице, с обзиром на то да га је задржала и пошто се замонашила. Да ли га је добила доласку на српски двор, као титуларно? На ово се надовезује и питање: ко је, када и с којим сазнањем њеном имену додао „Анжујска”?

Не зна се поуздано ни колико је година имала невеста кад је, након уобичајено дугих и детаљних договора око владарског брака, кренула на пут за Рашку земљу, коју је уз Ибар њен будући супруг оденуо у хиљаде садница разнобојног мирисног јоргована. Зна се ипак да је највећи део свог дугог живота Јелена провела у српском краљевству –

Манастир Градац

више од шездесет година. Као супруга и краљица била је уз мужа све време његове владавине и надживела га је.

Била је сведок великог политичког комешања кад је старији син Драгутин ушао у сукоб са оцем, узевши му престо на ратишту. Као супруга и краљица, Јелена га је пререкоревала; као мајка – опростила му је.

Драгутин је молио и добио њен благослов, а затим јој „одели неки део земље државе своје за пребивање њезино”. То су биле области у приморју – од Скадра до Улциња и Дубровника, а у унутрашњости Коначли и Брдска нахија, Плав на Лиму, Гусиње и Брњаци на Ибру. Све то постаде „земљом краљице матере”.

Други значајан политички догађај одиграо се 1282, када је Јеленин старији син Стефан Драгутин даровао у Дежеву престо млађем брату Милутину. Чини се да је однос међу браћом био коректан, онакв како их је мајка и саветовала.

Данило Други пише да је краљица Јелена примила највиши монашки чин – велику схимну – у Цркви св. Николе код Скадра, на десној обали Бојане у данашњој Албанији,

али не каже када је то било (вероватно 1280). Чињеница је да је Јелена Анжујска много градила и обнављала, посебно на приморју. Њој се приписује да је у Стону, на месту порушене Богородичине цркве, око 1260. подигла манастир за православне монахе. Посебно је даривала фрањевачки католички ред који је почетком тринаестог века и основан. У Бару, где је имала и двор, око 1288. подигла је фрањевачки манастир са црквом, поклонивши му све што је потребно за живот. Саградила је и манастир св. Фрање у Котору, и манастир св. Марије у Скадру, такође за фрањевце.

За 1288. годину и краљицу Јелену везује се и градња фрањевачког манастира у Улцињу. Према подацима на плочи крај улазних врата у цркву св. Срђа и Вакха на Бојани, краљица Јелена са синовима обновила је и овај храм. Сачувана даровна повеља Ратачком манастиру Св. Богородице сведочи да му је Јелена подарила велика имања. Ватикану је Јелена поклонила икону, познату као „ватиканска икона апостола Петра и Павла”. Натпис „св. Петар и св. Павле” је ћирилични. На икони је представљена и краљица са синовима, а благослов јој даје високи католички

прелат. И овде је знала и умела, као и у животу, да буде подједнако омиљена и код Срба и код Латина. И икона из ризнице Цркве св. Николе у Барију поклон је краљице и њених синова. Чувени крст од дрвета са распетим Христом, украшен златом, драгим камењем и бисерима, поклон је гробној цркви њеног мужа – Цркви св. Тројице у Сопотанима. Не зна се када и како је крст стигао у Беч, на хабзбуршки двор, али се зна да су делиће овог часног крста, увијене у свилу, аустријски принчеви носили као реликвију.

У заградају рашких планина, недалеко од ушћа Градачке реке у Брвеницу, крајем тринаестог века Јелена Анжујска подигла је себи православну гробну задужбину, „красну цркву градачку”. Испод веома оштећене ктиторске композиције на којој Урош и Јелена приносе модел градачке цркве Христу, налази се гробно место и то двојно. Да ли је било предвиђено да краљ и краљица обједињени у животу, заједно овде и почивају? Гробница је богато обрађена, обложена полираним мермерним плочама, али видљиви су трагови њеног отварања, а испод саркофага нема моштију „благочестиве и христољубиве госпође наше, блажене Јелене монахиње”.

Урош Први сахрањен је у својој гробној цркви у Сопотанима.

Архиепископ Данило Други постао се да у Богородичином храму у Градцу буде уклесано „Јелена, краљица свих српских земља и приморју”. Сама Јелена је у овај храм уткала велику градитељску енергију и удахнула све особености своје личности. Фреска приказује младу жену, дугог, танког и обнаженог врата, тамне косе, савијене преко слепоочница према потиљку. Лице су спрале кише и ветрови, јер је храм кроз векове био плочкан и рушен.

У својим дворима у Брњацима, који су се вероватно налазили испод планине Рогозне, где се Брњачка река улива у Ибар, а можда и у конаку свога манастира, краљица је формирала и прву „женску школу”. Окупљала је сиромашне девојке, подучавала их, а потом, богато их дарујући, удавала.

У много чему изузетна, српска краљица француског порекла јединствена је и по броју портрета у српским средњовековним храмовима. Један њен портрет је у капели поред цркве св. Ђорђа у Расу. У Сопотанима је краљичин портрет на три места – на спољном зиду цркве је у ризници. И у Граданици, чију изградњу није дочекала, али чији је облик, кажу, сањала, приказана је уз сина Милутина.

Склопила је очи 8. фебруара 1314. Свечана и тужна погребна поворка се од Брњака до Градца међувала три дана и три ноћи кроз међаву у кањону Ибра. Српски краљ Стефан Урош Други Милутин је у градачком храму први принео погребну свећу и изрекао похвални говор над мајчиним гробом.

Њена канонизација обављена је након три године (1317). Данило Други се потрудио да свету краљицу уврсти у житија благородних српских краљева и архиепископа, и тако створи и задржи њен православно култ.

Д. Ј.

Саркофаг Јелене Анжујске